

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІ ӘКІМШІЛІГІ
АДМИНИСТРАЦИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
EXECUTIVE OFFICE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Л.Н.ГУМИЛЕВА
L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY

ТАРИХШЫЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ КОНГРЕСІ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОНГРЕСС ИСТОРИКОВ
NATIONAL CONGRESS OF THE HISTORIANS

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ ЕУРАЗИЯ КЕҢІСТІГІ:
ҚАЗІРГІ ЗАМАН МЕН ДАМУ КЕЛЕШЕГІ» атты**
Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған
халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
международной научно-практической конференции
**«РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН И ЕВРАЗИЙСКОЕ ПРОСТРАНСТВО:
СОВРЕМЕННОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ»,**
посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан

WORKS
of the international scientific-practical conference
**«THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE EURASIAN SPACE:
THE PRESENT AND THE FUTURE DEVELOPMENT»**
dedicated to the 25th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan

II бөлім • часть II • part II

АСТАНА
2016

ӘОЖ 94(574)(063)

КБЖ 63.3(5Қаз)

Қ18

Бас редактор: Сыдықов Е.Б. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры, т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі

Редакция алқасы:

Молдажанова А.А. – п.ғ.д., профессор, оқу ісі жөніндегі проректор

Қамзабекұлы Д. – ф.ғ.д., профессор, әлеуметтік-мәдени даму жөніндегі проректор

Айтмағамбетов Д.Р. – ректордың аппарат жетекшісі

Пауло Ботта – профессор, Аргентина

Жеребцов И.Л. – т.ғ.д., профессор, Ресей

Гюрер Гульсевин – т.ғ.д., профессор, Түркия

Садықов Т.С. – т.ғ.д., профессор, тарих факультеті деканы

Көмеков Б.Е. – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі

Дүкенбаева З.О. – т.ғ.д., профессор, Еуразиялық зерттеулер кафедрасының меңгерушісі

Алпысбес М.А. – т.ғ.д., профессор

Бердагулова С.К. – т.ғ.к., доцент

Абдрахманова Г.С. – т.ғ.к., доцент

Сыздық С.Қ. – магистр, оқытушы

Редакция алқасының көзқарасы мақала авторларының пікірімен сәйкес келуі міндетті емес.

Мнение авторов публикаций не обязательно должно совпадать с мнением редакционной коллегии.

The opinion of the authors of publications do not necessarily coincide with the views of the editorial board.

Қ18 «Қазақстан Республикасы және Еуразия кеңістігі: қазіргі заман мен даму келешегі» атты Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның мақалалар жинағы, II б. 435 б. / Жалпы ред.бас. Е.Б. Сыдықов. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ баспасы.

Труды Международной научно-практической конференции «Республика Казахстан и евразийское пространство: современность и перспективы развития», посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан, часть II. 435 стр. / Под ред. Е.Б.Сыдыкова – Астана: Издательство ЕНУ им. Л.Н.Гумилева.

Works of the international scientific-practical conference «The Republic of Kazakhstan and the Eurasian space: the Present and the Future Development», dedicated to 25th anniversary of Independence of Kazakhstan, part II. 435 p. / edited by E.B. Sydykov – Astana: Publishing house of L.N. Gumilyov Eurasian National University.

ISBN 978-9365-31-794-1

Жинақта 2016 жылдың қазан айының 20 күні Астана қаласында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде өткен Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары берілген. Мақалалар автордың редакциясымен жарияланды.

В сборнике представлены труды международной научно-практической конференции, посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан, прошедшей в ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. Астана, 20 октября, 2016 г. Материалы публикуются в авторской редакции.

The collection contains the works of the international scientific-practical conference dedicated to 25th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan, which was held at the L.N. Gumilyov ENU. Astana, October 20, 2016. Materials are published in author's version.

ISBN 978-9365-31-794-1

ӘОЖ 94(574)(063)

КБЖ 63.3(5Қаз)

МАЗМҰНЫ

СЕКЦИЯ – 1. ЕЖЕЛГІ ДӘУІРДЕН ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢГЕ ДЕЙІНГІ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТІ / ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА КАЗАХСТАНА С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН ДО НАШИХ ДНЕЙ

Абдрахманова Г.С., Каратаев О.К. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА	3
Абдрахманова К.К. ТОРГОВЛЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫМИ ТОВАРАМИ В ГОРОДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА В 1950-1970-е ГОДЫ	6
Абуев К.К. СИБИРСКОЕ ХАНСТВО В КОНТЕКСТЕ КАЗАХСКО-РУССКИХ ОТНОШЕНИЙ (историография проблемы)	9
Азмұханова А.М. ЖӘДИДТІК ОҚУ ЖҮЙЕСІНЕ КӨШУ ЖОЛЫНДАҒЫ ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕГІ.	14
Азнина К.А. ҚОЙЛЫБАЙ БАҚСЫНЫҢ КҮЙ ӨНЕРІ МҰРАСЫ	19
Алибек С.Н., Косанбаев С.К. ОПИСАНИЕ ТРАДИЦИОННОГО УКЛАДА ЖИЗНИ И БЫТА КОЧЕВЫХ КАЗАХОВ ТУРКЕСТАНСКОГО КРАЯ (НА ПРИМЕРЕ Н.ЗЕЛАНДА, Н.КАЛМАКОВА, Г.И.СПАССКОГО И Б.ЮЗЕФОВИЧА)	21
Алпысбес М.А. ШЕРУШІ БАЙТАЙЛАҚ БАТЫР ТУРАЛЫ ТАРИХИ-ШЕЖІРЕЛІК ДЕРЕКТЕРДІҢ ТАҒЫЛЫМЫ	24
Альжанова Э.Е. КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНОЕ ДЕЛО КАЗАХСТАНА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА	30
Амрина М.С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАЛАЛЫҚ ОБЛЫСТАРЫН ЗЕРТТЕГЕН Ф.А. ЩЕРБИНА ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУ ТАРИХЫ	32
Анасова А.Б. МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША XIX ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ МЕН XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ТОРҒАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ МӘДЕНИ-РУХАНИ ДАМУЫ	41
Арапов Ж.М. ҚАЗАҚ ЭТНОСАЯСИ БІРЛЕСТІГІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ НАЙМАН ТАЙПАСЫНЫҢ ОРНЫ	43
Ахметшина Г.У. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ КИІМІНДЕГІ ОЮ-ӨРНЕК	47
Базылхан Н. ТЮРКО-МОНГОЛЬСКИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ (VII–XIV ВВ.) (этносемантические проблемы погребально-поминальных комплексов)	51
Балгабаева Г.З. РАЗВИТИЕ ВОЕННОГО ДЕЛА НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА В ПЕРИОД ЗАРОЖДЕНИЯ КОЧЕВНИЧЕСТВА	57
Балыкова А.М. БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ӨңІРІНДЕГІ МЕДИЦИНАЛЫҚ МЕКЕМЕЛЕРДІҢ ДАМУ ТАРИХЫНАН (XX ҒАСЫРДЫҢ I ЖАРТЫСЫ)	60
Баширова А.М. МЕЧЕТИ И МЕДРЕСЕ В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ	62
Баязитова Р.Р., Дукенбаева З.О. ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ТАРИХИ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КҮРЕС МӘСЕЛЕЛЕРІ	63
Бекмагамбетова М.Ж., Бекмагамбетов Р.К. ОСВЕЩЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НАЧАЛА XX ВЕКА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ: ПАРАЛЛЕЛЬНАЯ ДЕМОНСТРАЦИЯ	68

Беспалинов А.Т. К ИСТОРИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИССЫКСКОГО ХОЛОДНОГО ОРУЖИЯ АКИНАК В СРАВНЕНИИ С ОСТАЛЬНЫМИ НАХОДКАМИ	71
Біләлова Г.Д. ТАСМОЛА АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ АҢ СТИЛІ	77
Брынза Т.В. ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕДУЩИХ ТИПОВ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЭПОХИ СРЕДНЕЙ БРОНЗЫ УРАЛО-КАЗАХСТАНСКИХ СТЕПЕЙ	80
Бурлуцкая (Банникова) Е.В. ОРЕНБУРГСКИЕ КУПЦЫ ДЕЕВЫ В РУССКО-АЗИАТСКИХ КОНТАКТАХ XIX ВЕКА	83
Дауконова Р.Т., Рамазанова Ф.С. НАУЧНОЕ ОПИСАНИЕ КРАЯ В МАТЕРИАЛАХ ДЕЯТЕЛЕЙ СЕМИПАЛАТИНСКОГО ПОДОТДЕЛА ЗАПАДНО-СИБИРСКОГО ОТДЕЛА РУССКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА	86
Джуманиязова Н. Х. ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В КОНЦЕ XVIII-НАЧАЛЕ XX ВВ. (НА МАТЕРИАЛАХ ОРЕНБУРГСКОЙ ГУБЕРНИИ)	89
Дүкенбаева З.О., Қоскеева Ә.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТ-ТІЛ МӘСЕЛЕСІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ	93
Dukenbayeva Z.O., Shabambayeva A.G. ABOUT THE RESEARCH OF AKZHAN MASHANOV IN THE ANCIENT HISTORY OF KAZAKHSTAN	96
Елтай А. ҚАЗАҚ ЖҮЗДЕРІНІҢ ПАЙДА БОЛУ МӘСЕЛЕСІ	98
Ерболова А.Е. ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ТРУДОВ ИБН-ФАДЛАНА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ	100
Ерменбаева Г.К. ВКЛАД ТУРГАЙСКОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО КОМИТЕТА В ИЗУЧЕНИЕ ФОЛЬКЛОРА	104
Есимова Ж.К. МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ПЕРИОД ОСВОЕНИЯ ЦЕЛИННЫХ И ЗАЛЕЖНЫХ ЗЕМЕЛЬ	107
Вонора G. L., Habdulina M.K. INSCRIBED VESSELS AND SILVER ARTEFACTS FROM SOUTHERN KAZAKHSTAN IN THE SECOND HALF OF THE 1 ST MILLENNIUM BC	111
Жанақова Н.Т. ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫНЫҢ ТАРИХИ МАҢЫЗЫ	118
Жанғалиев У.К. ҚЫПШАҚТАР ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ	121
Жаркенова А.М. КЕҢЕСТІК ОДАҚ ДӘУІРІНІҢ 50-80-ЖЖ. СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ НЕГІЗГІ ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІГІ	124
Жаркенова А.М., Жардемова А.А. САРАЙШЫҚ - ЕЖЕЛГІ ҚАЛАНЫҢ ҰЛЫЛЫҒЫ	129
Жауымбаев С.У. ҚАРҚАРАЛЫ ӨңІРІН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ЗЕРТТЕУ	131
Жумабаева Ж.К. ПРОБЛЕМАТИКА КАЗАХСТАНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА(1920-1990)	135
Жұмабаева Ж.К. «САРАЙШЫҚТЫҢ КРЕМЛІ» МӘСЕЛЕСІ: АҢЫЗ БЕН АҚИҚАТ	138
Ибадуллаева З.Ө. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ СУНАҚТАР	142

Исенов Ө.И. «МӘДЕНИ МҰРА» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА ЖАРИЯЛАНҒАН ТАРИХИ ЕҢБЕКТЕР ХАҚЫНДА	144
Искакова К.Ы., Оразаев С. Б. «ОТАНДЫ ҚОРҒАУДА» ГАЗЕТІ – ЛЕНИНГРАД МАЙДАНЫ ЖАУЫНГЕРЛЕРІ ӨМІРІНІҢ АЙНАСЫ	147
Исмаилов С.С., Бисембаева А.К. СТАНОВЛЕНИЯ И ЖИЗНЕННЫЕ ОРИЕНТИРЫ Ч.ВАЛИХАНОВА	149
Кабульдинов З.Е. «РАЗНОЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ» ИЛИ ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО КАЗАХСТАНА (к вопросу о реализации «Доктрины национального единства Казахстана»)	152
Кабылбекова Б.Т. НАУЧНАЯ И ТВОРЧЕСКАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ КАРЛАГА: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	157
Кабылтаева С.К. РОЛЬ КАЗАХСКИХ ХАНОВ И БАТЫРОВ В ОХРАНЕНИИ ЦЕЛОСТНОСТИ КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В БОРЬБЕ ПРОТИВ «ДЖУНГАРСКОЙ АГРЕССИИ»	159
Каиржанов А.К. ТАМГОВАЯ ТЕОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ДРЕВНЕТЮРКСКОГО РУНИЧЕСКОГО АЛФАВИТА	162
Калыш А.Б. К ВОПРОСУ ОБ ЭТНИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ РАЗВОДОВ В АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ	167
Карибекова М.Е. ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛЫНДАҒЫ ЗИЯЛЫЛАР ҚЫЗМЕТІ	169
Касенов Е.Б. К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ	173
Козаченко Е.А. ЖИЛИЩНО-БЫТОВАЯ ПОВСЕДНЕВНОСТЬ ЛЮДЕЙ В 70-х ГОДАХ XX ВЕКА НА ПРИМЕРЕ УСТЬ-КАМЕНОГОРСКА	176
Крыкбаева С.М. ӨНЕРДЕГІ РӘМІЗ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘДЕНИ МАЗМҰНЫ	178
Кусаинова Ж.Д. ДВИЖЕНИЕ КЕНЕСАРЫ КАСЫМОВА: ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ	181
Кушкумбаев А.К. ИСТОРИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА ТЕРМИНА «ЗОЛОТАЯ ОРДА»	184
Қабықаев Е.Ж. КЕҢЕСТІК КЕЗЕНДЕГІ ЗАЙСАН АУДАНЫНЫҢ МӘДЕНИЕТІ	188
Қашқымбаев А. ЕГЕМЕНДІК ПЕН ТӘУЕЛСІЗДІК ТАРИХЫНДАҒЫ ЕЛЕУЛІ КЕЗЕҢ	191
Қуандық Е. ИНДУСТРИЯЛАНДЫРУДЫҢ ЗАРДАПТАРЫ	193
Мағзумова А.С. ЖАЙЫҚ ҚАЛАШЫҒЫ ТЫҢ ДЕРЕКТЕРДЕ	201
Мажитов С.Ф. ФЕНОМЕН «ЭПОХИ ПЕРЕМЕН» И НАЧАЛО СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА (1985-1999 гг.)	204
Макашева А.С. ФОРМИРОВАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ: ЭКСКУРС В ИСТОРИЮ	207
Малыбаева Б.С. ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В ЦЕНТРАЛЬНОМ КАЗАХСТАНЕ В 1920-30-ЫЕ ГОДЫ	210
Маутканова А.Т. ЭТНИЧЕСКИЙ СОСТАВ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ В 1999 – 2016 гг.	213

Молдабай Талғат КӨНЕ ТҮРІК ЖАЗУЫ ТАҢБАЛАРЫНЫҢ СЕМАНТИКАСЫ ЖӘНЕ АВТОХТОНДЫҚ НЕГІЗДЕРІ	215
Мурат Уали ТРИ КЛАНА, ТРИ ЧАСТИ, ТРИ ЖУЗА	219
Мусабекова Р.М. О РЕПРЕССИРОВАННОМ ПИСАТЕЛЕ КАЗАХСТАНА (о писателе Ю. Домбровском)	221
Мусабекова У.А., Абилкасым М. ЭТНОКУЛЬТУРА ТЮРКСКИХ НАРОДОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЮРКСКИХ ПАМЯТНИКОВ)	225
Мұхатова О.Х. ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТАРИХИ ОЙДЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ МАХМҮД ҚАШКАРИ	227
Нуржанов А.А. КЕРАМИЧЕСКИЕ КОМПЛЕКСЫ ГОРОДИЩА КУЛАН	230
Оросхан Б. ТОРЕВТИКА ЖӘНЕ КӨШПЕЛІЛЕР ӨНЕРІ	235
Өтениязов С. ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТІ ТАРИХЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	237
Pedraski M, Умиткалиев У.У., Айтбаев А.Б., Адельчанов К.С. ПОЛЬСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ОБЛАСТИ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОЛОГИИ	242
Петрич Л.В. МЕТОДЫ РАБОТЫ ПО ЛИКВИДАЦИИ НЕГРАМОТНОСТИ НЕРУССКИХ НАРОДОВ ОРЕНБУРЖЬЯ В 1920-1930-Е ГОДЫ	244
Рамазанова Ф.С., Балапанова Э.М. ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА РУКОВОДСТВА МОДЕРНИЗАЦИЕЙ КУЛЬТУРНОЙ СФЕРЫ КАЗАХСТАНА (20-30 ГГ. XX В.)	247
Рахимбекова А.К., Ботаева З.Ф. ВКЛАД П.И. РЫЧКОВА В ИЗУЧЕНИЕ КАЗАХСТАНА: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ	250
Рахимбекова А.К., Садвакасова С.У. ИЗ ГЛУБИНЫ ВЕКОВ: ИСТОРИЯ И ЗНАЧЕНИЕ НАГРАД	252
Сабитов Ж.М. ДЖАМИ АТ-ТАВАРИХ КАДЫРГАЛИ ЖАЛАИРИ КАК ИСТОЧНИК О ЖИЗНИ УРУС-ХАНА	255
Садвокасова З.Т., Султанова А. ПУБЛИКАЦИИ ПО ПРОБЛЕМЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАРТИЙНО-СОВЕТСКОЙ НОМЕНКЛАТУРЫ	258
Садыков Т.С., Жакиянова А.Н. ҚАЗАҚТЫҢ АУЫЗША ТАРИХЫНЫҢ ҰЛТ ТАРИХЫН ЗЕРДЕЛЕУДЕГІ РӨЛІ	261
Сайлаубаева Н.Е. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ӘСКЕРИ ӨНЕРІ	263
Сейтказина Қ.О., Тұрсынбек Ж.Қ. ҰЛЫ АҒАРТУШЫ ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ӨМІРІНІҢ БЕЛЕСТЕРІ	266
Сейткалиев М.К., Буранбаев Р.Н. ИССЛЕДОВАНИЕ СВЯТИЛИЩ ПОЛУОСТРОВА ТУПКАРАГАН В 2015 ГОДУ	268
Сембаева Ә. ЕЖЕЛГІ ДӘУІРДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИЕТІ	270
Сураганова З.К. НЕМАТЕРИАЛЬНОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО АЛТАЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	272
Сыздыкова А.М. ОРГАНИЗАЦИЯ ГОРНОГО ДЕЛА В ПРОШЛОМ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ	276

Сыздық С.Қ. ЖАҢА ДЕРЕКТЕРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ӘДІСТЕРІ	278
Танатарова Ж.Т., Кенжебаева С.Е. ИДЕЙНАЯ КОНСОЛИДАЦИЯ МУСУЛЬМАН В ДО-РЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРИОД	281
Тастекова Г.Б. 1920-шы ЖЫЛДАРЫ ҚАЗАҚ ЖЕРІ ШЕКАРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН АНЫҚТАЛУЫ МӘСЕЛЕСІНІҢ ТАРИХНАМАСЫ	287
Ташагыл А., Акмадиева Г.П. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ДИПЛОМАТИЯСЫНЫҢ ТАРИХЫ	290
Тлеугабұлов Д.Т., Свиридов А.Н. ТОПОГРАФИЯ ПОСЕЛЕНИЙ РАННЕГО ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА САРЫАРКИ	293
Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шагирбаев М.С. ШІЛІКТІ ҚОРЫМЫНДА 2016 Ж. ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ (бастапқы хабарлама)	297
Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шагирбаев М.С. АЛАКӨЛ АЙМАҒЫНДАҒЫ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚАЛА МӘДЕНИЕТІ	304
Тұлбасиева С.К. XIX-XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР ЖАЙЫНДАҒЫ ОЙ-ПІКІРЛЕРДІҢ ДАМУЫ	308
Түлекова М.К. ЕГЕМЕНДІК ЖЫЛДАРДАҒЫ КӨШІ-ҚОН	312
Туменова Л.Е. XIX Ғ. ҒАЛЫМДАР, САЯХАТШЫЛАР, ЭТНОГРАФТАРДЫҢ БӨКЕЙ ХАНДЫҒЫ ТАРИХЫНЫНА ҚАТЫСТЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ	315
Зәкенұлы Т. ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ АРҒЫ БАСТАУЛАРЫ	319
Үмітқалиев Ұ.Ұ. Ә.М. ОРАЗБАЕВТЫҢ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҮРГІЗГЕН ЗЕРТТЕУЛЕРІ	327
Хабдулина М.К. НОВЫЕ ПОДХОДЫ В ИЗУЧЕНИИ ПРОБЛЕМ РАННЕСРЕДНЕ-ВЕКОВОЙ АРХЕОЛОГИИ САРЫ-АРКИ	332
Шаймердинова Н.Г., Төребекова С.М. КӨНЕ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫР ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ КӨСЕМШЕ ФОРМАЛАРЫНЫҢ ДАМУЫ	335
Шаймуханова С.Д., Баймағамбетова Ж.М. ПРОБЛЕМА ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ К ВОССТАНИЮ 1916 ГОДА В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ	338
Шахаман З.Б. ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ (1999-2016 ГГ.): КРАТКИЙ ОБЗОР	340
Шойбекова А.С. РАҚЫМЖАН ҚОШҚАРБАЕВТЫҢ ЕРЛІГІ ТУРАЛЫ 1945-1960 ЖЫЛДАРДАҒЫ ПАЙЫМДАУЛАР	344
Шыныбеков Б.Ш. ДӘСТҮРЛІ ҚОҒАМДАҒЫ ТҮРМЫС-ТІРШІЛІКТЕГІ ҚАЗАҚ ҚЫЗДАРЫ МЕН ӘЙЕЛДЕРІНІҢ ОРНЫ	346
Ыбырайхан М.Ы. СІБІРЛІК КӨПЕС С.А. ПОПОВТЫҢ ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КЕН ЗАУЫТ ІСІ	350
СЕКЦИЯ – 2. ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІ ЖӘНЕ Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ / СТРАНА ВЕЛИКОЙ СТЕПИ И ЕВРАЗИЙСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Л.Н. ГУМИЛЕВА	
Айтмағамбетов Д.Р. ҰЛЫ ДАЛА ЖӘНЕ Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ	354
Арапов Ж.М. ГУМИЛЕВТІҢ КӨШПЕЛІ ЖӘНЕ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАР ТАРИХЫНА ЗЕРТТЕЛУ КӨЗҚАРАСЫ	356

Әлібек С.Н. Ә.Н.БӨКЕЙХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТҮРМЫСЫ МЕН МӘДЕНИЕТІН СИПАТТАУ	358
Байбулсинова А.С. ҰЛТ ЖОСПАРЫ – ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АРМАНҒА БАСТАЙТЫН ЖОЛ	360
Байбулсинова А.С., Серикова Л.С. ҰЛЫ ДАЛА ТАРИХЫ: ЗАМАНАУИ ТАНЫМ	362
Бикенов А.Х. Л.Н.ГУМИЛЕВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ КӨНЕ ТҮРІК ҚОҒАМЫНА ТӘН БІЛІК ИНСТИТУТТАРЫ	367
Болатұлы Нұржан «ҚАЗАҚ ЕЛІ САЯСАТЫ – ТЫНЫШТЫҚ ҒӘМ ТҮРАҚТЫЛЫҚ КЕПІЛІ: ТАРИХИ-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ»	370
Булкбаев С.Б., Алямова З.А. К ВОПРОСУ ВКЛАДЕ НОМАДОВ В МИРОВОЮ ЦИВИЛИЗАЦИЮ	373
Жақия М.Қ. КАРЛАГ - ҚАЗАҚТЫҢ ҚАСІРЕТІ ...	376
Искакова К.Ы., Елтай Ақтан Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ПАССИОНАРЛЫҚ ИДЕЯСЫ МЕН ЭТНОГЕНЕЗ ТЕОРИЯСЫ ЭТНИКАЛЫҚ ТАРИХТЫ ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ	379
Кабылтаева С.К., Комарова Дамира ЕВРАЗИЙСКИЕ ИДЕИ ЛЬВА НИКОЛАЕВИЧА ГУМИЛЕВА И СОВРЕМЕННОСТЬ	382
Кала Н.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ	384
Кенжебай Р.Н. Сейдахметова Г.Т. ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН АЙМАҒЫНДА ТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕРІ	386
Любичанковский А.В. ЭТНОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕТЕРМИНАНТА ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ВМЕЩАЮЩИЙ ЛАНДШАФТ В КОНТЕКСТЕ КОНЦЕПЦИИ ЭТНОГЕНЕЗА Л.Н. ГУМИЛЕВА	390
Номогоева В., Раднаева Э.Л. СТАНОВЛЕНИЕ БУРЯТСКОЙ НАУКИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРАЗИЙСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ	392
Оловинцов А.Г. «ИГО» ИЛИ ТОЛЕРАНТНОСТЬ НА ПРИМЕРЕ СУЩНОСТИ КАСИМОВСКОГО ХАНСТВА В XV-XVII ВЕКАХ	396
Өмірбекова Ж. КӨШПЕЛІЛЕРДІҢ ЭТНОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ ДЕҢГЕЙІ	400
Пилипчук Я.В. ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА КАРЛУКСКОГО ДЖАБУЯТА	404
Radnaeva E., Talgatbek M., Dukenbaeva Z. AKZHAN AL - MASHANI IS A RESEACHER OF THE GREAT STEPPE CIVILIZATION	407
Рахимбекова А.К. ЭТИКА ДИАЛОГА МЕЖДУ НАРОДАМИ: НА ПРИМЕРЕ «ЛЕСА» И «СТЕПИ»	410
Сакенов Д.Ж. ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ МОДЕЛЬ ГЕНДЕРНОГО ВОСПИТАНИЯ КАЗАХОВ	413
Серикова Л.С. ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	417
Сыздықов С.М., Смағұлов Н.Б. КҮЛТЕГІН ЖАЗБАСЫНДАҒЫ ЕЖЕЛГІ ТҮРІКТЕРДІҢ «МӘҢГІ ЕЛ» САЯСИ МАНИФЕСТІ	419
Шалдарбекова А. К ВОПРОСУ О ГЕОГРАФИЧЕСКИХ И ХРОНОЛОГИЧЕСКИХ РАМКАХ ДРЕВНЕТЮРКСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ	426

Әдебиеттер тізімі:

1. Әбжанов Х. Қазақстан: ұлттық тарих, идея, методология. –Алматы, «Елтаным баспасы», 2014. -328 б. -5 б.).
2. Қазақстан тарихы (Көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. II том. –Алматы: Атамұра, 1998. -640 б. - 447б.
3. Салқынов С. Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев еңбектері тәуелсіз Қазақстан мемлекеттілігі тарихының дерек көзі (1990-2006 жж.). кан. диссер. авторефераты. 134 б.
4. Атабаев Қ.М., Тасилова К.А., Толамисов А.Ф. Деректану пәнін оқытудың методикасы. Алматы «Қазақ университеті», 2011. – 299 б
5. Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. – 296 б.
6. Салқынұлы С. Тұңғыш Президент. – Алматы, «Бабамұра-м», 2006. – 253 б.
7. Тоқаев Қ. «Қазақстан Республикасының дипломатиясы». Алматы, 2002
8. Жұмашев Е. «Қазақстанның Ислам конференциясы Ұйымына төрағалығы: ұсыныстар және мүмкіндіктер». Қоғам және дәуір, №1-2011
9. «Тәуелсіздік толғауы»./Baq.kz. Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күніне арналған салтанатты жиында ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың сөйлеген сөзі
10. Қинаятұлы З. Шыңғыс хан және Қазақ мемлекеті. Екі томдық ғылыми зерттеу (монография). – Алматы, Тарих тағылымы, 2010. -728 б. -31 б.

Бикенов А.Х.

**Л.Н.ГУМИЛЕВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ
КӨНЕ ТҮРІК ҚОҒАМЫНА ТӘН БІЛІК ИНСТИТУТТАРЫ**

Л.Н.Гумилевтің шығармашылық мұрасына талдау жасайтын болсақ, ғалым зерттеулерінің алтын қазығы негізінен көшпелілердің тарихы мен этнографиясы болғанын көптеген еңбектерінен байқауға болады. Сондықтан да болар ол өзінің «Көне түркілер» деген еңбегінде «Түркілер қоғамын материалдық мәдениетінен гөрі, түріктердің қоғамдық тірлігі мен әлеуметтік институттарының күрделі түрлері қайран қалдырады: ел, еншілік – таспиктық жүйесі, шендер иерархиясы, әскери тәртіп, елшілік үрдісі, сол сияқты, көрші елдердің идеологиялық жүйелеріне қоятын, мұқият әзірленген дүниетанымының болғандығы таң қалдырады»- деп атап өтеді [1].

Ұлы дала мемлекеттілігінің алты қазығына айналған түркі қағанаты VI ғасырда Еуразияның сайын даласында тарих сахнасына шықты. Ата бабаларымыз іргесін қалаған империя өзінің гүлденген уақытында Қиыр шығыстағы Кореядан Қара теңіздегі Қырымға дейінгі орасан зор шетсіз-шексіз аумақты алып жатты. Көне түркілердің кезеңіне қатысты тарихи деректерде, әсіресе ауызша шежірелерде жақсы сақталған аңыздарының өзінде билік институттары мен мемлекеттік құрылымы туралы көптеген жазбаларды кездестіреміз. Соның бірі түркі елінің арғы аталарының бірі — надулуше адам баласына, Прометей сияқты, отты пайдалануды үйретті дейтін аңыз: «Түрік елінің бабасы ғұн жұртынан солтүстікке қарай орналасқан Со деген иеліктен. Оның қасқыр анадан туған тұқымының бір Есеней-нишыду адам сенбес керемет қасиеттердің иесі еді. Оның екі әйелі болды: бірі Аспан рухының, көк аспанның қызы болса, екіншісі қаһарлы қыстың рухының қызы. Бірінші әйелінен төрт ұл туады, оның бірі аққуға айналып кетті, екіншісі Кико аталатын біреуі Апоу мен Кем өзендерінің арасындағы мемлекеттің негізін салды; үшіншісі Чу-си өзенінің жағалауынан патшалық күрды. Төртіншісі. ең үлкені, Надулище атты, Басы-чу-си-ши атты тауда мекен етті» [2]. Ежелгі түркі өркениетінің әлеуметтік-саяси саладағы даусыз жетістіктері қатарына қоғам жаңа әлеуметтік-саяси құрылымын қалыптастырғанын қосуға болады. Ол қоғамдағы мемлекеттіліктің нақты үлгісін қоғам бастаған империялық ақсүйектер атқарды. Бұл тұрғыда академик В.Бартольд былай деп атап өткен: «тюркское государство с самого начала находилось только под властью одной династий. но не одного лица» [3]. Ал Ашина әулетінен шыққан қағанның басты міндеті ежелгі түркі ескерткіштерінде айқын көрсетілген: «Когда вверху возникло голубое небо, а внизу - Бурая земля между ними обоими возникли сыны человеческие. Над сынами человеческими воссеми мои предки! ...Четыре угла света были им врагами. Выступая в поход с войском, иароды четырех углов света они все покорили... Они правили..., устанавливая порядок среди небесных тюрок, не имевших до того господина. Они были мудрые каганы, они были мужественные каганы, и их приказные были, надо думать, мудрыми, были надо думать, мужественными, и к беги и

народ были единомышленны. Поэтому надо думать, они и правили столь долго государством...» [4]. Демек түркі қағандары көк аспанның жарлығымен таққа отырып өздерін тәңірі тектес деп санаған. Мәселен, Білге қаған өзін былай деп атаған: «Небоподобный, неборожденный тюркский мудрый каган». Бұдан түркі билеушілері соқралды тұлға немесе харизмалық қасиеті бар деп саналған. Сол сияқты белгілі түркітанушы С.Г.Кляшторный түркі мемлекетінің басында отырған қаған билігін былай деп сипаттайды: «Каган избран Небом, он — гарант благополучия «вечного Эля народов тюрков». «Каган: а) поселяет и переселяет побежденные племена, т.е. заново определяет их территорию, б) расселяет тюрков на завоеванной территории, распределяет земли между племенами, в) собирает и расселяет тюрков в «стране Отюкен» т.е. на коренной территории, «народа тюрков», г) передает на определенных условиях часть племенных земель в своей собственной стране каким-либо группам иммигрантов. Главным преступлением «народа» против кагана и «вечного эля» была откочевка в другие земли, т.е. выход из-под каганской власти. Поэтому памятники полны предостережений и угроз против тех, кто замышлял отделение — откочевку, а к числу главных функций кагана отнесено собирание» и «устроение» народа на подвластной кагану Земле, т.е. создание политической организации, системы подчинения» [5]. Елді, яғни мемлекетті басқаруда қағанның ұлдары мен туыстары көмектесті. Олар түркілер елінде «тегін» деп аталған.

Мемлекет негізінен ру-тайпа жіктері бойынша басқарылды. Этникалық жағынан алғанда алғашқы түркілер «он оқ будын» атанғаны белгілі. Осы он ірі тайпаның әрқайсысының басқарушысы болды, оны «шад» деп атады. Он тайпа «оң қанат» және «сол қанат» деп екіге бөлінді. Мысалы, Күлтегіннің құрметіне қойылған бал-бал таста былай деп жазылған: «Небоподобный. неборожденный Тюркский мудрый каган я ныне в это время] сел [на царство]. Мою речь слушайте до конца полностью]: следующие за [мною] мои младшие родичи, мои счастья. Союзные мне племена и народы, [стоящие] справа бек шад — апыт (шад-апыт беглер), [стоящие] слева беки тарханы и приказные [тарканы, туюрук бэглера]» [6].

Елдің әкімшілік жүйесі де ондық жүйе негізінде құрылған, әр ұлыс бір түмен қол (10 мың) шығаруға міндет алған. Демек біз көне түркілерден туыстық негізге саятын рулық-генеалогиялық және территориялық жақындыққа негізделген ондық жүйені қатар кездестіреміз.

Сонымен қатар түркі мемлекетінде енгізілген билікті орталыққа Шығыс және Батыс канаттарға бөлу принципінің нәтижесінде үш түрлі әкімшілік-территориялық бөліктер бойынша басқару дәстүрінің қалыптасуына тікелей ықпал етті. Бұл дәстүрдің көшпелілер өркениетіне бір орталықтан басшылық етіп, мемлекеттік тұтастықты сақтауға икемді болғаны соншалық, Түркі қағанаты заманынан, берідегі Алтын Орда, қазақ хандығына дейін мемлекеттің ішкі құрылымында үштік бөліктің сақталуы бұлжымас заңға айналды.

Ежелгі түркілердің салт-дәстүр, әдет-ғұрпы көшпелілердің әлеуметтік өмірін реттейтін басты құрал есебінде қызмет атқарды. Халықтың әлеуметтік, этникалық ұжымдық жадын, дәстүрін сақтап қалып, ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп қалдырудың тұрақты институттық әлеуметтік тетіктері патриархалдық отбасы, рулық қарым-қатынастар, дәстүрлі құқықтық жазылмаған нормалар болып отырды. Бәрі де тұтас руханияттың құрамдас бөлігі есебінде өмір сүрді. Қарапайым өмір салты, күнделікті тіршілік заңдылығы әдет-ғұрып заңдарының өміршеңдігін қамтамасыз етті: «Түріктің әдет-ғұрыптары: шашын жібереді, сол жақ етектері (шапанның) белбеуге қыстырулы (немесе сол жақ капталы шапшның). Киіз үйлерде, шатырларда өмір сүрді, шөптің шығымына. суға қарай көшіп-қонып жүрді, мал шаруашылығымен, аң аулаумен айналысады, жейтіні ет, ішетіні қымыз, теріден, жүннен жасалған киімді киді. Көне ғұндар сияқты не сыпайылықты, не әділдікті білмейді, ар-ұяттары аз. Билеушісінтаққа отырғызарда ең жақын бектері киізге отырғызып, күннің бағытымен тоғыз рет айналады. Сәлем ету аяқталған соң ерттеулі атқа мінгізіп, тамағын жібек орамалмен буындырып, содан кейін босатып тез сұрайды «қанша жыл хан бола аласың» деп. Қару-жарақтары: мүйізден жасалған жақ пен ысқырғыш жебе қолданады, сауыт-сайман, найза-сүңгі, қылыш-қанжар бар.

Тулардың сабына алтын басты қасқыр орнатылған. Жауынгерлерін бәрі деп атайды. Ат үстінде садақпен дөп атады, табиғаты қатал, аяусыз, жазу-сызуы жоқ. Керек боған жағдайда адам жылқы санын, алым-салық пен малға байланысты есепті ағашқа кертіп жасап санайды. Қағаздың орындаған бұйрық райын алтын басты садақ жебесі, балауыз белгімен қоса атқарады. Олардың қылмыс заңдары бойынша: адам өлімі, ханға қарсылық, қарсы жанға өту, бөтеннің әйелінің қойнына бару, тұсаулы тұрған атты ұрлау, өлім жазасына кесіледі. Төбелесте болған кемтарлық үшін (жазым), ауырлығына қарамай мал-дүниемен құн төлейді. Көзін шығарса кінәлі жақ қызын береді, қызы жоқ болса, әйелінің жасауын береді, дененің бір жерін зақым келтірсе, айыпқа ат төлейді, ат немесе басқа бір дүниені ұрлаған адам,

ұрланған дүниенің құнын он есе қылып айып төлейді. Өлген адамның мәйітін шатырға сақтайды. Ұлдары, немерелері, екі жақтың туысқандары жылқы мен қой сойып, оны шатырдың алдына жайып тастайды құрбандық деп, өздері атқа мініп шатырды жеті рет айналады, осыдан кейін шатырға кірерде беттерін пышақпен жаралап, дауыс салады, қан мен жас сөйтіп қатар ағады. Осылай жеті рет жасайды да аяқтайды. Кейін белгіленген күні марқұмның мінген атын, тіршілікте қолданған заттарын мәйітпен бірге жағып жібереді, күлін жинап жылдың келісілген мезгілінде бейітке көмеді» [7].

Этногенетикалық жағынан қарайтын болсақ, Түркі елі сияқты орталықтанған мемлекеттің пайда болуы тілі бар, салт-дәстүрлері ортақ орасан зор далалық қауымдастықтың қалыптасуына себепші болды. Түркі тайпаларының конфедерациясы ел деп аталып, ол өзінің айқын мәдени дәстүрлері бар аса қуатты мемлекетті қалыптастырды. Әскери-әкімшілік ұйымды білдіретін ел мен Будун деп аталатын рулық-тайпалық ұйым бірін-бірі толықтырып отырды. Бұл орайда Жапон тарихшысы Мори Масао былай деп жазды: «Тюрское государство определяют как конфедерацию племен, организованных, «политически организованных» в эль-государство, ставя при этом знак равенства между понятиями будун-народ и будун-родо-племенная организация» [8].

Түркілер мемлекеті басқыншылық нәтижесінде пайда болды десек те, одан кейінгі кезеңде белгілі дәрежеде өркениетке жеткізуші рөл атқарды. Бұл тұрғыда құнды деректі Махмұд Қашқари еңбектерінсіз табамыз. Ол өзінің, әйгілі «Диуани лұғат-ат түрік» атты еңбегінде ежелгі түркілер жөнінде былай деп жазады: «Түрік халықтары негізінен жиырма тайпа. Әрбір тайпаның бірталай ұсақ рулары бар. Олардың саны Ұлы Тәңірдің өзіне ғана аян. Мен солардың негізгілерін ғана жаздым, — дейді М.Қашқари. Румға бәрінен де жақын орналасқан тайпа - бажанақ, онан кейін қыпшақ, оғыз, нәмөк, башғырт, басмыл, қай ябақу, татар, қырғыз тайпалары. Қырғыздар Шыңға жақын орналасқан. Онан бері жігіл, токси, оғрақ, жарұқ, жомұл, ұйғыр, таңғұрт, Қытай тайпалары. Қытайды Шың деп атайды. Онан соң тауғаж, бұларды Машын дейді. Бұл тайпалар оңтүстік пен солтүстік арасында өмір сүреді. Ең таза тіл — тек қана бір тілді біліп, парсылармен араласпайтын, жат-жұртқа барып-келіп, қарым-қатынас жасамайтын адамдардың тілі. Екі тіл білетін және шаһар жалқымен араласып тұратын адамдардың тілдерінде алалық бар. Сағдақ, канжық, арғу тайпалары дәл сондай екі тіл білетіндерге жатады. Жат жұрттармен араласып тұратын хотан, түзбұт, таңғұттардың кейбіреулері дәл сондай. Рум өлкесінен Машынға дейін орналасқан түркі жерінің ұзындығы 8 мың парсах... Қаз-афрасияптың қызының аты, Қазойын сонда тұрып серуен құрған. Сондықтан кей адам Қазойын шаһарын сол салдырған. Бұл сөздің негізі «Қыздың ойыны». Қыз үнемі сонда тұрып серуен құрған. Сондықтан кей адам Қазойын шаһарын түркі елінің шекарасы деп есептейді. Құм шаһарда шекара болып саналады. Себебі құм - түркі сөзі. Афрасияптың қызы мұнда тұрақты аң аулайтын. Кейбіреулер Мәруэш шаһарында шекара санайды. Өйткені қыздың әкесі Тоң Алып Ер, сол Афрасияптың өзі. Афрасия Таһмурастан үш жыл кейін Мару шаһарын салдырған. Кей адам бүкіл Мәуіреннахрді Түрік елі деп есептейді. Ол Нанкенттен басталады. Оның тағы бір аты — Диз роин (Мыс) шаһары. Беріктігіне байланысты солай аталған. Бұл Бұхараға жақын. Осы жерден қыздың күйеуі Сияуыш өлтірілген. Мәжусилер жыл сайын сонда бір күн жиналып, құрбандық шалып, қабіріне қанын шашады. Бұл оларға салт болып кеткен. Бүкіл Мәуіреннахр мен Нанкенттен шығысқа дейінгі жерлерді Түрік шаһарлары дейтініміз сондықтан. Самарқанд - Семізкент, Ташкент — Шаш деп аталатыны сияқты Өзкент, Түнкент деген атаулар бар» [9].

Жоғарыдағы келтірілген деректерден көшпелілерге қатысты келесі бір мәселеге көшуге болады. Ол ежелгі Түркі мемлекеттерінің егіншілік шаруашылықпен айналасатын елдермен арасындағы қарым-қатынас. Бұл күрделі жағдай және екі шаруашылық-мәдени типтерінің гармониялық тепе-теңдігі. Мәңгілік түркі елі егіншілікпен, қолөнермен айналысқан соғды өңірі тайпаларымен тығыз әрі өзара пайдалы байланыс орната білді. Тек Шу алқабының өзінде VI-VII ғасырлар қарсаңында 18-ге жуық қалалар мен ірі қоныстар болған. Осы Жетісу өңіріндегі қалаларды алғаш суреттеп жазғандардың бірі — Қытайдың саяхатшысы Сюань Цзань бұл жерлерде болып былай деп жазады: «Пройдя более 500 м на Северо-запад от прозрачного озера (Иссык-Куль), прибыли в город Суй-е (Суяб). Этот город в окружности 6-7 м. В нем смешанно живут торговцы из разных стран и Ху (Согдийцы). Земли пригодны для возделывания красного проса и винограда. Леса здесь редки, климат ветренный и холодный. Люди одеваются в тканые шестяные одежды. Прямо на западе от Суй-е находятся несколько десятков одиночных городов, и в каждом из них свой старейшина. Хотя они не зависят один от другого, но все подчиняются тюркам» [10].

Сонымен қатар мәңгілік Түркі елінің қағандары сауда және байланыс тәсілдерінің бірі Ұлы Жібек жолын бақылауда ұстап отырды. Ол тұрақты дипломатиялық және сауда-саттық қарым-қатынас жасалатын күре жол қызметін атқарып келді.

Қорыта айтқанда Еуразия ауқымында бой көтерген далалық өркениетке тән мемлекеттік дәстүрлердің әбден қалыптасқан кезеңі еделгі түркі дәуірі. Олар құрған мемлекеттер ондаған елдер мен руларды жақындастырып тұруына бірнеше себеп бар: халықтың құндылықтар жүйесіндегі ең басты тұғыры — ел санасы, яғни түркілердің қоғамдық сана-сезімі мемлекеттік түсінікке негізделген. Бұл орайда Құтлық қағанның тасқа қашалған сөзінен үзінді келтірейік: «Қытай қолында қандай ерлеріміз құл болып қалды, қандай таза, сұлу әйелдеріміз күн болып қалды. Біз бұларға елу жылдық еңбек күшімізді бердік. Мемлекеттің заң жосығын жасап бердік. Біз Қытайға басқа мемлекеттерді жеңіп бердік.

Біз мемлекеттілігі бар халық едік, қайда сол мемлекетіміз? Біз қағаны бар ел едік, қайда сол қағанымыз деген сөдер айтылған [11]. Демек бұл сөз жолдарынан көне түркілерде Ел мен Жер иесі өзіміз деген ұғым қалыптасқан.

2. Ежелгі Түркі мемлекетін сокральды қасиетке ие тәңірі тектес Ашина әулетінен шыққан аксүйектер басқарған.

3. Мәңгілік түркі елін көшпелілер құрғанымен, Батыс Түркі қағандығының едәуір бөлігі отырықшылыққа көшіп, қолөнер мен егіншілікпен айналысқан.

4. Мемлекеттің өркендеуінің бір арнасы сауданы қолдану деп түсініп, сауда және байланыс тәсілдерінің бірі — Ұлы Жібек жолын бақылауда ұстап отырған.

Көріп отырғанымыздай түркілердің билік институтына деген түсінігі жалпы дүниетанымы мен көшпелілердің саяси мәдениетінің құрамдас бөлігі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Гумилев Л.Н. Көне түркілер: көпшілік оқырманға арналған, Алматы. «Білім», 2012. 5-б.
- Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. 1-т. М.-Л., 1990, 221б.
2. Бартольд В.В. Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии. Сочинения. Т.V М., 1968, 136-б.
3. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Казахстан летопись трех тысячелетий, Алма-Ата «Рауан» 2002, 156-б.
4. Кляшторный С.Г. Формирование древнетюркской государственности от племенного союза до первого тюркского каганата. — : Эволюция государственности Казахстана (Материалы международной конференции, г. Алматы 3-5 апреля 1996г). – Алматы, 1996. С.12-15.
5. Абенов Е. Цивилизационные основы казахстанской государственности// Евразийское сообщество: экономика, политика, безопасность. 1996, №3, 15-6.
6. Қорқыт ата кітабы. Алматы, 2006, 122-126 бб.
7. Материалы по истории сюнну (по китайским источникам) Вып.2. Предисловие, перевод и примечания В.С.Таскина, М., 1973, 4-6.
8. Қашқари М. Диуани лұғат-ат түрік, Алматы, 2003, 17-б.
9. Зуев Ю.А. Китайские известия о Суябе. — Изд. АН Каз ССР, сср. Ист. Археология и этнография, 1990. Вып. 3, 14-б.
10. Орхон жазуларындағы Күлтегін жырлары (Үлкен жазу)//Ертедегі қазақ әдебиеті. Хрестоматия. Алматы: «мектеп», 1967, 32-33 бб.

Болатұлы Нұржан

«ҚАЗАҚ ЕЛІ САЯСАТЫ – ТЫНЫШТЫҚ ҒӘМ ТҰРАҚТЫЛЫҚ КЕПІЛІ: ТАРИХИ-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ»

Саясат ұғымы сан қырлы, бағзы заманнан адаммен бірге жасап келе жатқан философиялық ұғым. Саясаттың нақты анықтамасы осы деп айта қою қиын. Себебі әр ұлттың, әр халық пен елдің түсінігіндегі саясат ұғымы әр түрлі. Қазіргі ғылым – саясаттың бастауын антика дәуірінен бастауға бейім. Себебі, ең алғаш рет саясат туралы ойлар мен толғамдарды антика дәуірінде хатқа түсірген [1,39]. Ал, мәнісі мен мағынасы әлем халықтарына ортақ пікір деп айтуға болмайды.

Хат-қағазға түспесе де біздің ата-бабаларымыз көне дәуірдің өзінде-ақ саясат, халық пен мемлекет туралы ойлары ауыздан ауызға тарап ұрпақтарына жетті. Көне түркі заманынан басталып, Алтын Ордаға ұласқан, одан Қазақ Ордасына жалғасқан мың жарым жылдық ұлы тарихымызда әлем